

УДК 37.013.8'017.92'035:398
DOI 10.35254/bsu/2024.69.41

Абдыракунова Ж. С.
К.Карасаев атындагы БМУ
педагог. илим.канд.,
доценттин м. а.
e-mail: jabdyrakunova@bhu.kg

ЭЛДИК ПЕДАГОГИКА ӨСҮП КЕЛЕ ЖАТКАН МУУНДУ ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕ

Кыскача мазмуну

Макалада өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо муундан-муунга топтолуп, ооздон-оозго өтүп келе жаткан билимдердин, каада-салттардын, тажрыйбалардын системасы, элдик педагогиканын таасири ачыкталат. Элдик педагогика жаш муундарды тарбиялоодо, балдарда коомдо жашоо үчүн зарыл болгон баалуулуктарды, нормаларды жана көндүмдөрдү калыптандырууда маанилүү курал болуп саналгандыгы жөнүндө берилет. Окуу-тарбиялоо процессинде элдик педагогиканын өзгөчөлүгү жана жалпы билим берүү системасындагы мааниси, инсандын калыптанышына, адеп-ахлактык сапаттарын өнүктүрүүгө жана маданий мурастарды сактоого өбөлгө түзөөрү, ошондой эле илимий педагогикалык ойлордун өкүлдөрүнүн элдик педагогикалык көз караштары жөнүндө баяндалат. Салттуу баалуулуктар коркунуч алдында турган азыркы заманда элдик педагогиканын маанилүүлүгүн түшүнүү жана анын принциптерин билим берүү процессине киргизүү, керектүү билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр менен куралдандыруу каралат.

Түйүндүү сөздөр: элдик педагогика, тарбиялоо, этнопедагогика, макалдар, лакаптар, жомоктор, уламыштар, ырлар, көркөм өнөрчүлүк, үй-бүлө.

Абдыракунова Ж. С.
БГУ им. К.Карасаева
канд. пед. наук
и.о.доцента

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

В статье раскрывается система знаний, традиций, опыта, влияние народной педагогики, накопленных из поколения в поколение и передаваемых из уст в уста, в воспитании подрастающего поколения. Представлено, что народная педагогика является важным инструментом воспитания подрастающего поколения, формирования ценностей, норм и навыков, необходимых детям для жизни в обществе. Описаны особенности народной педагогики в образовательном процессе и ее значение в системе общего образования, что она способствует формированию личности, развитию нравственных качеств и сохранению культурного наследия, а также народно-педагогические взгляды, идеи представителей

народной педагогики. Рассмотрено понимание значения народной педагогики в современное время, когда традиционные ценности находятся под угрозой, и внедрение ее принципов в образовательный процесс, вооружившись необходимыми знаниями, навыками и умениями.

Ключевые слова: народная педагогика, воспитание, этнопедагогика, пословицы, поговорки, сказки, легенда, песни, декоративное искусство, семья.

*Abdyrakunova Zh. S.
BSU named after K.Karasaev,
cand. of ped. sc.,
acting associate professor*

FOLK PEDAGOGY IN THE PROCESS OF UPBRINGING OF THE YOUNGER GENERATION

Abstract

This article examines the transmission of knowledge, traditions, and experiences in folk pedagogy, passed down orally through generations, highlighting its role in shaping the younger generation's values, norms, and skills for societal integration. It discusses the features and importance of folk pedagogy in general education, its contribution to personality development, moral qualities, and cultural heritage preservation, including perspectives from folk pedagogy proponents. This article also addresses the relevance of folk pedagogy in contemporary times, where traditional values are endangered, and emphasizes the application of its principles in education to equip children with essential knowledge, skills, and abilities.

Key words: popular pedagogy, upbringing, ethnopedagogy, proverbs, sayings, fairy tales, legend, songs, decorative art, a family.

Бүгүнкү күндө элдик педагогика өзүнүн кайра жаралышын баштан кечирүүдө. Орустун

улуу педагогу К.Д.Ушинский белгилегендей, элдик жана илимий педагогиканын ырааттуу байланышы илимий билимди куруунун бирден-бир туура жолу экендигинен эч ким күмөн санабайт.

Коомубузду кайра куруу бизге элдик педагогиканын окуу-тарбия процессинин жалпы системасындагы маанисин жакшыраак түшүнүүгө, анын эл тереңинде пайда болгон, азыркы кездеги педагогиканын тарыхында ээлеген ордун айкыныраак аныктоого мүмкүнчүлүк берди жана педагогика илиминин актуалдуу проблемаларынын бири катары ийгиликтүү өнүгүп келе жатат.

Акыркы жылдары бардык аймактарда адамдардын арасында адеп-ахлактыктын кескин төмөндөп кеткени байкалууда. Буйруктар, жарлыктар, чечимдер, мамлекеттик токтомдор менен тарбиялык

маселелерди чечүү, адамдын жүрөгүнө, адеп-ахлактык сезимдерин козгоо, адамда асыл моралдык-эстетикалык сезимдерди, ишенимдерди ойготуу мүмкүн эмес. Адамдарды тарбиялоо жана кайра тарбиялоо, азыркы шартта орун алган терс адеп-ахлаксыз кубулуштарды жоюу бүткүл элдин, бардык окуу жайларынын жана үй-бүлөсүнүн узакка созулган, талыкпаган тарбиялык иштерин талап кылат. Элдик педагогика бул жагынан алганда жана адамды рухий жактан жаңылоодо эбегейсиз зор роль ойной алат жана ойноого тийиш.

Кыргыз элдик педагогикасы өсүп келе жаткан муунду жана ошондой эле ортоңку, улуу муундагы адамдарды адеп-ахлактык жактан тарбиялоонун түтөнгүс мүмкүнчүлүктөрүн камтыйт.

Элдик педагогиканын социалдык-экономикалык аспектидеги проблемасы революцияга чейин да, андан кийин да тарыхчылардын, филологдордун, этнографтардын бир катар изилдөөлөрүндө козголгон жана бүгүнкү күндө да кызуу талкууну жаратып келүүдө.

Революциядан кийинки мезгилде элдик педагогиканын проблемаларын биринчилерден болуп чечкен атактуу этнограф жана педагог Г.С.Виноградов бул кубулуштун маңызын элдин педагогикалык маданиятынын ажырагыс бөлүгү катары сыпаттаган, «элдик педагогика» термининин жана түшүнүгүнүн укугун ырастаган. Г.С.Виноградов элдик көз караштардын жыйындысын, элдин жаш муундарга билим жана тарбия берүү максатында аларга таасир этүү үчүн кабыл алган каражаттарын элдик педагогика деп атоого тийиш деп эсептеген [1, 56 б.].

Бир нече ондогон жылдар бою айрым окумуштуулар жана педагогдор элдик педагогика боюнча уникалдуу материалдарды чогултуп, аны изилдөө, иликтөө, өздөштүрүү жана колдонуу боюнча олуттуу тажрыйба топтошкон.

Педагогикалык элдик көз караштар, элдик педагогика илимий педагогикалык ойдун өкүлдөрүнүн (А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский ж. б.) көңүлүн көптөн бери буруп келген. К.Д.Ушинский: “Агартуу адамзат менен бирге жаралган, эл арасында – тил менен бирге “Эне тили – улуу эл мугалими” жана ошону менен бирге эле абстракттуу идеяларга негизделген, же башка элден алынган эң мыкты системаларда “эл өзү жараткан жана элдик принциптерге негизделген билим тарбиялык күчкө ээ” – деп жазган [2, 176 б.].

Профессор Г.Н.Волков элдик педагогика проблемасын эң толук жана ар тараптуу изилдеген. Ал «этнопедагогика» терминин педагогикалык адабиятта биринчи жолу колдонуп, ага «көпчүлүктүн өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодогу тажрыйбасы жөнүндө, алардын

педагогикалык көз караштары жөнүндө, күнүмдүк турмуштун педагогикасы жөнүндөгү илим, үй-бүлө, урук, уруу, улут педагогикасы жөнүндөгү илим» деп аныктаган. Этникалык педагогика улуттук мүнөздүн тарыхый шарттардын таасири астында калыптанган өзгөчөлүктөрүн изилдейт...» [3, 37 б.].

Кыргыз элдик педагогикасы жамааттык элдик чыгармачылыктын ажырагыс бөлүгү катары, эл массасынын педагогикалык маданиятынын көрүнүшү катары байыркы доорлордо пайда болгон. Анда элдин ой-максаттары, мүдөө-тилектери чагылдырылып, анын идеалдары, көз караштары, адам, үй-бүлө, балдар, өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоо жөнүндөгү ойлору айкын берилет. Адам жараткан уникалдуу миниатюраларда муундан-муунга өтүп, бүгүнкү күнгө чейин сакталып келе жаткан (макал-лакаптар, жомоктор, уламыштар, ырлар, прикладдык декоративдик искусство) кыргыз элинин педагогикалык маданиятынын баа жеткис байлыгынын жаркын элестери берилет.

Элдик педагогиканын эң таасирдүү өзгөчөлүгү – анын турмуш менен, жаш муундарды окутуу жана тарбиялоо практикасы менен байланышында. Элдик педагогикага турмуш менен байланышты чындоо жөнүндө камкордук көрүүнүн кереги да жок, анткени бул — турмуштун өзү, анын жетишкендиктерин коомдун ичинде тааныштыруунун жана жайылтуунун зарылчылыгы жок эле, анын өзү — коомдун педагогикасы, көпчүлүк адамдардын педагогикасы, эл үчүн эл тарабынан түзүлгөн — элдин педагогикасы.

Буга чейин илимий педагогиканын негиздери да окутулбаган көп сандаган үй-бүлөлөрдө эл өзүнүн жаш муундарын эмгекчилдиктин, бийик адептүүлүктүн, асылдуулуктун духунда тарбиялап жаткандыгы кокусунан эмес. Келечектеги адам инсанынын пайдубалы түптөлгөн коомдун бирдиги – үй-бүлө. Балдар алгачкы адеп-ахлактык жөндөмдөрүн үй-бү-

лөдө өз ата-энелеринин таасири астында алышат, алар жаш кезинен эле жакшы менен жаманды ажырата башташат, теңтуштарынан жана чоңдордон жакшы жана жаман иштерди байкай башташат. Аларда бара-бара маданияттуу жүрүм-турум көндүмдөрү калыптанат: тил алчаактык, улууларды сыйлоо, сылыктык, жөнөкөйлүк; коллективизмдин, нерселерге, буюмдарга камкордуктун алгачкы ыктарына ээ болот. Оюнда жана эмгек ишмердүүлүгүндө балдардын өз ара жардамдашуу, коллективдүүлүк, тактык, сезимталдык, жоопкерчилик, достук, жолдоштук, тартипти жана тазалыкты сактоо жөндөмү сыяктуу моралдык сапаттары абдан интенсивдүү түрдө калыптанат. Улам жашы жогорулаган куракта аларда саясий аңсезим, коомдук активдүүлүк өсөт; кайраттуулук, өз алдынчалык, чечкиндүүлүк сыяктуу моралдык сапаттарды жогору баалап, аларга ээ болууга умтулушат; эрктүү аракеттерди көрсөтүүгө, кайраттуу иш жасоого умтулуулары жогорулайт. Улуу чех педагогу Я.А.Коменский үй-бүлөлүк тарбиянын тажрыйбасына так таянуу менен «энелер мектеби» идеясын негиздегени, ал эми швейцариялык атактуу педагог Г.Песталоцци өзүнүн «Энелер үчүн китебин» швейцариялык элдик педагогиканын тажрыйбасын жалпылап жазганы бекеринен болбосо керек. Ал үй-бүлөдө башталган жаратылышка негизделген тарбия, андан кийин мектепте уланышы керек экенине ишенген [4].

Элдин адеп-ахлактык сапаттары кылымдар бою калыптанып, муундан-муунга өтүп, өткөн муундардан жаңы урпактарга сый катары өтүп келген.

Гений элдин өзүнүн баа жеткис чыгармасы болгон макал-лакаптар, накыл кептер, жомоктор калың эл арасында кеңири тараган. Элге жеткиликтүүлүк – бул макал-лакаптарга мүнөздүү өзгөчөлүк. Померанцева Э.В. туура белгилеген: «Ар ким эле жомок айтып, ыр ырдабайт, бирок ар бир адам качандыр бир кезде макал-лакап айтып, «па-

ремия(макал) чыгармасын» аткарганын өзү байкабай калат, б.а. оозеки кепте жашаган кыска образдуу сөз. Бекеринен эл макалында “Бурчсуз үй салынбайт, макалсыз сөз айтылбайт” [5, 8 б.] – деп айтылбаса керек.

Мугалимдер жана ата-энелер балдар менен баарлашууда, алардын маңызын жана маанисин заманбап милдеттердин көз карашы менен түшүндүрүүдө бул образдуу сөз айкаштарын мүмкүн болушунча тез-тез жана орундуу колдонууга умтулуусу маанилүү.

«Балдар менен жомоктор ажырагыс нерсе» (А. Чехов) болгондуктан, балдардын жомоксуз жашап, чоңоюшуна мүмкүн эмес экенин эстен чыгарбоо керек, алар балдарга эбегейсиз зор эмоционалдык таасир тийгизет. «Ар бир мугалим, ата-эне балдарга жомок айтып, «баарын өзү көргөндөй» айтып бере алат жана айтууга тийиш», – деп залкар жазуучубуз Ч.Т. Айтматов белгилеген.

Элдик макал-лакаптар, жомок каармандарынын айтыштары, элдик ырлардын саптары азыркыга чейин жогорку адептүү инсанды калыптандыруунун каражаттарынын бири болуп саналат. Элдин билим берүү жөнүндөгү алдыңкы идеялары өсүп келе жаткан муундун адеп-ахлактык баалуулуктарын жана жакшылыктын жамандыкты жеңүүсүнө болгон ишенимди бекемдейт. Жомоктордун, макал-лакаптардын, накыл кептердин, табышмактардын жана ырлардын, уламыштардын жана жомоктордун таасири астында балдарда жашоого жана жүрүм-турумга болгон мамиленин нормалары жөнүндөгү элдик түшүнүккө ылайык келген моралдык-этикалык идеялар калыптанат.

Накыл сөздөр, макал-лакаптар, жомоктор өз алдынча эмес, аларда айтылган принциптерди жана идеяларды ата-энелер, мугалимдер жеке үлгүсү менен сактап, колдоп турса тарбиялык таасири андан артаат.

Ар бир макал-лакап, ар бир сүйүктүү сөз акылга сыярлык жана орундуу угулса, үй-бүлөнүн, мектептин рухуна,

салт-санаасына туура келсе, алардын чыныгы мүдөөсүн билдирсе, түшүнүктүү, балдардын жүрөгүнө жакын болсо, укмуштуудай, таалим-тарбия ала турган нерсеге, «адеп сабагына» айланат.

Баланы тарбиялоо эл даанышмандыгы жөнүндө баалуу ойлорду гана камтыбайт, анын инсандыгын калыптандыруу, өсүп келе жаткан муунга эмгекти сүйүүнү, асыл адеп-ахлактык сапаттарды, жаркын идеалдарды, көз караштарды жана ишенимдерди, назик эстетикалык сезимдерди жана табиттерди тарбиялоо жөнүндө, бирок айрым учурларда дидактиканын элементтерин да камтыйт, адамдык асыл сапаттарды кандай жашта, кандай ыкмалар менен, кандай методдор менен колдонуу керек. Мына ушулардын бардыгы ата-энелердин жана педагогикалык коомчулуктун көңүл буруусуна арзыган элдик педагогиканын тарбиялык потенциалын айгинелейт.

Методологиянын көз карашынан алганда, баланын чыгармачылык кыялын тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн каражаты катары жомокторду колдонуу, айталы, экспромттуу жомокту баштап, уландысын ойлоп табууну балдарга тапшыруу үчүн педагогикалык жактан максатка ылайыктуу, чыгармачылык жана логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү абзел. Жомоктордун жакшы маанисинин көңүл көтөрүүчү мазмуну – адатта, жамандыктын күчтөрүн жеңген, каармандардын жаркындыгы, фантазия элементтеринин реалдуулук менен чебер айкалышуусу, эң негизгиси, бай импровизацияга каныккан каймана тил - бул жомокторду тарбиялоонун каражаты жана балдарды тарбиялоонун булагы катары колдонууда тыкыр көңүл буруу абзел. Эстетикалык жактан тарбиялоодо жомоктордун маанисине баа берүү кыйын. Көптөгөн элдик жомоктор уламыш менен даңкталган. Сюжеттик линиядагы сүйкүмдүү сүрөттөр, каармандардын кыймыл-аракетинин кооздугу аларга мүнөздүү. Бала жомоктун аркасында дүйнөнү акылы да, жүрөгү менен да тааныйт. Демек, жомок окуу,

угуу, айтуу тарбиянын составдуу, ажырагыс элементи болууга тийиш.

Билимдин турмуш менен байланышы элдин билим берүү тармагындагы өтө маанилүү дидактикалык талабы. Жашоодон ажыраган абстракттуу билимдин практикалык мааниси жок, ошондуктан эл ишеним менен айткан: “Колдонулбаган илим – жамгырсыз булуттай”, “Илимди китептен гана алган адамдын туура кадамдарынан катасы көп”.

Системалуу билим, билим берүүнүн үзгүлтүксүз болушу – элдин дагы бир дидактикалык талабы. Бул ойду: «Окуу агымга каршы сүзгөндөй: эгер бир мүнөт токтоп калсаң, ал сени кайра артка таштайт» деген макал менен абдан каймана мүнөздөлөт. Үйрөнүүгө эч качан кеч эмес – бул ой көптөгөн элдик макал-лакаптарда кылымдар бою айтылып келет.

Өткөн замандын жамааттык элдик ой-пикирин жаратып, эски доордун эстелиги, муундан-муунга өтүп келе жаткан көптөгөн накыл сөздөр жана макал-лакаптар, жомоктор кылымдар бою сакталып келген, бирок алар бүгүнкү күндө да адамдардын аң-сезимин жана жүрөгүн азыктандырып, бүгүнкүгө жана келечекке ишенимдүү кызмат кылууда. Бул факт прогрессивдүү педагогикалык идеяларды жана өткөндөгү салттарды бүгүнкү күндүн педагогикасынын байыган тажрыйбасы менен байланыштырган келечек муунду ачык-айкын көрсөтөт.

Көптөгөн кылымдар бою элдик педагогика сыноо, ийгилик жана жаңылыштык аркылуу өнүгүп келген. Ал эң ийгиликтүү ачылыштарды өзүнө сиңирип, ошону менен бирге илимий педагогика менен татаал өз ара аракетте жаш муундарды тарбиялоонун жана окутуунун кубаттуу каражатына айланды.

Кыргыз элдик педагогикасынын эстеликтерин жалпы талдоо, аларда тарбия жана таалим маселелери, үй-бүлө, ата-эне жана бала жөнүндө, жолдоштук, достук жана сүйүү, ата-мекен жана анын байлыгы,

азыркы шарттарда билим берүүнүн практикасында кеңири колдонууга татыктуу экендиги жөнүндө көптөгөн маалыматтар камтылган.. Элдик педагогиканын артыкчылыгы – ал «үйдө» үй кожойкеси болуу менен келечек муундун жаш кезинен баштап тарбиялануусуна түздөн-түз, күнүмдүк таасирин тийгизбестен, ошондой эле элдин акылмандыгы менен элдин даанышмандыгын байланыштырган ортомчу расмий педагогикалык теория

катары да кызмат кылат.

Демек, элдик педагогика биздин билим берүү системабыздын ажырагыс бөлүгү катары өсүп келе жаткан муундарды өткөндүн прогрессивдүү салттары менен тарбиялап, бүгүнкү күнгө жана келечекке ачык-айкын багыттарды берет. Жаш муундарды тарбиялоо процессинде элдик педагогиканын кеңири колдонулушу, албетте, окуу-тарбия процессинин сапатын жогорулатууга ыңгайлуу шарттарды түзөт.

Адабияттар

1. Виноградов, Г. В. Народная педагогика / Г. В. Виноградов. – Москва, 1989. – 166 с. – Текст : непосредственный.
2. Измайлов, А. Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана / А. Э. Измайлов. – Москва : Педагогика, 1991. – 256 с. – Текст : непосредственный.
3. Волков, Г. Н. Чувашская народная педагогика. Очерки / Г. Н. Волков. – Чебоксары : Чувашгосиздат, 1958. – 264 с. – Текст : непосредственный.
4. Померанцева, Э. В. О русском фольклоре / Э. В. Померанцева ; Академия наук СССР. – Москва : Наука, 1977. – 120 с. – Текст : непосредственный.
5. Песталоцци, И. Г. Книга для матерей / И. Г. Песталоцци. – Москва : Карапуз, 2009. – 256 с. – (Педагогика детства). – Текст : непосредственный.